

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY ME`MORIAL MUZEYINING TASHKIL ETILISHI VA UNING JADIDCHILIK FAOLIYATINI TARG‘IB ETISHDAGI O‘RNI

Nabiyeva Naima Kamolovna

O‘zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası assistenti

Annotatsiya. Maqolada O‘rta O‘siyo jadidlari yetakchisi deb tan olingan Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyida tashkil qilingan ekspozitsiyalarda namoyish etilayotgan eksponatlar va ulug‘ ma‘rifatparvarning ilmiy merosi haqida fikr yuritilgan. Xususan, muallif tomonidan Samarqandda jadidchilik harakati namoyandalarning ma‘rifiy, siyosiy va ijtimoiy faoliyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Memorial muzey, ekspozitsiya, eksponat, katalog, noshirlik, jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, taraqqiyparvarlik, yangi usul maktablari, milliy tafakkur, ziyolilar,.

Annotation. The article reflects on the exhibits on display at the expositions organized in the House-Museum of Mahmudhaja Behbudi, recognized as the leader of the jadids of the Middle East, and the scientific heritage of the great enlightener. In particular, the author analyzed the educational, political and social activities of the exponents of the jadidism movement in Samarkand.

Keywords: Memorial museum, exposition, exhibit, catalog, publishing, jadidism, enlightenment, progressive, new method Schools, National thought, intellectuals,

Fuqarolik jamiyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri va uning yetuklik darajasini belgilovchi omil - bu ajdodlardan qolgan g‘oyaviy meros hisoblanadi. Shunday ekan, milliy-tarixiy turmush tarzimizni, xalqimiz urf-odatlarini, an‘analarimizni, kishilarning fikrlash tarzini hisobga olish zarurdir. Binobarin, fuqarolar dunyoqarashini kengaytirish va milliy g‘ururini o‘stirishda tarixiy shart-sharoitlarni o‘rganish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi

Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek, “o‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi”

“Umuman, biz jadidchilik harakati, ma‘rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o‘rganishimiz kerak. Bu ma‘naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab etadi”. [1]¹⁹⁵

Muzey-jonli tarix, o‘tmishdan guvohlik beruvchi muassasadir. Unda xalqimizning tarixi, urf-odatlarini, an‘analari o‘z aksini topgan moddiy va ma‘naviy yodgorliklar saqlanadi. Muzeylarning madaniyatimizda tutgan o‘mi benihoya katta, buawalo, ularning tarixiy xotira va merosning bir avloddan ikkinchiavlodga o‘tishidagi roli bilan belgilanadi. Boshqa tomondan, muzeylardagi eksponatlar orqali tariximizni dunyo

¹⁹⁵ [2]. <https://president.uz/uz/lists/view/3860>

[3] Axmedov G Mahmudxo‘ja Behbudiy uy muzeyini bilasizmi?-Samarqand-2023

xalqlariga tanishtirish vazifasi ham turadi. Zero, muzeylar va muzey ishi turizm sohasi bilan aloqador bo‘lib, bu o‘z navbatidarespublikamiz iqtisodiyotining muayyan yo‘nalishlariningrivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Samarqandda faoliyat yuritayotgan me’orial uy muzeylari qatorida Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi ham yangi tashkil etilgan muzey hisoblanadi. Mahmudxo‘ja Behbudiyning o‘rtaga tashlagan siyosiy, ma’rifiy, madaniy g‘oyalari bir asrdan keyin ham millatga xizmat qilmoqda. Shuning uchun uning muborak nomi qayta tiklanmoqda, asarlari izlanib, darsliklarga kiritilmoqda, haykallar qo‘yilmoqda, ko‘chalarga nomlari berilmoqda. Shuningdek, Mahmudxo‘ja Behbudiyga 2020-yil 30-sentyabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni taqdim etildi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 13-apreldagi 206-sonli Qarori asosida Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi filiali sifatida Samarqand shahrida (Mir Said Baraka ko‘chasi 47-uy) Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi tashkil etildi. Muzey 2021-yil 18-oktabrdan rasman o‘z faoliyatini boshladi. Ushbu muzeyda tashkil etilgan ekspozitsiyalar ilmiy konsepsiyaga asoslangan bo‘lib, unda M.Behbudiy hayoti va ijodi, jadidchilik tarixi, XX asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy voqeliklar, muzey ashyolari, hujjatlar, foto nusxalar va boshqa ashyolar namoyish etilmoqda.[2]

“Yangi O‘zbekiston poydevorini qurish jadidlarning boy ilmiy merosini anglashdan boshlanadi”? – deganlaridik bu muzey ham bugungi kunda yurtimiz aholisiiga, yoshlarga, pedagoglarga va ziyo izlagan qalblar uchun o‘z ilmiy nurini taratib kelmoqda. Bundan tashqari, Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi katalogi nashr etilib mazkur katalog tarixchilar, muzeyshunoslar, san’atshunoslar va keng jamoatchilik uchun mo‘ljallangan. Bu katalogga kiritilgan eksponatlar ham bevosita Mahmudxo‘ja Behbudiy va u yashagan davr bilan bog‘liqdir[3].

Mahmudxo‘ja Behbudiy *“Millatlar qanday taraqqiy etarlar?”* nomli maqolasida yozishicha, taraqqiy qilayotgan millatlarning ulamosi zamondan xabardor bo‘lib, o‘z millatini “masoliha zamoniya” bilan ta’minlashga sa’y-harakat qiladi, millatni ko‘tarmoq, rivojlantirmoq uchun mol –mulk bilan g‘ayrat qilib pul ajratishni va sarflashni, homiy bo‘lishni millat mulkdorlariga taklif va tashviq qiladi, tushuntiradi. Har bir millat ziyolisi va olimi millat uchun so‘zlaydi, yozadi, milliy ehtiyoj va taraqqiyotni o‘z xalqiga, fuqarosiga bildiradi. Mamlakat mulkdorlari o‘z millatlarini rivojlantirish yo‘lida mablag‘ sarflaydilar, masalan, yangi usuldagi zamonaviy maktablar barpo etib, unda har tomonlama rivojlangan, barkamol avlodni shakllantirishga harakat qiladilar. Hukumatni o‘rta va oliy maktablarga o‘qiyotgan o‘z millati bolalariga homiy qiladilar, nochor millatdoshlarini ham diniy va dunyoviy maktablarga berib, ularni o‘z xarajatlari bilan o‘qitiladi

Behbudiy faoliyati davomida Samarqandda o‘ziga xos ilmiy-ma’rifiy muhit yaratgan. Masalan, uning tashabbusi va g‘ayrati bilan 1903-yilda Said Ahmad Siddiqiy bilan birgalikda Samarqand atrofidagi Halvoyi mahallasida, shuningdek Abdulqodir Shakuriy bilan birgalikda Rajabamin mahallasida yangi maktablar tashkil etiladi. Muzeydagi **“Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti va ijodi”** nomli ekspozitsiyada namoyish etilayotgan *“Muxtasar tarixi islom”*, *“Alifboi maktabi islomiya”*, *“Amaliyoti islomiya”* asarlari ana shu yangi usul maktablari uchun darslik sifatida

yaratilgan.[4]

Ekspozitsiyada Behbudiy bilan bir davrda ijod qilgan jadidlarning asarlari ham namoyish etilmoqda. Bular Said Vasliy qalamiga mansub *“Madaniyat va zoifa shariyati islomiya”*, Said Ahmad Siddiqiy qalamiga mansub va Abdulqodir Shakuriy tomonidan chop etilgan *“Anjumani arvoh”*, Munavvarqori qalamiga mansub *“Islom aqidalari”*, Abulqosim Oxunzoda Ganjiyning *“Risolai ittihodiya”* asari, Abduqodir Shakuriyning *“Jomi-ul hikoyot”* asarlaridir[4].

Olimning xizmatlari o‘z davrida munosib baholanmadi. Mustaqillik sharofati bilan o‘zlikni anglash, ma’rifatparvar olimlarning mehnatlarini qadrlash imkoniyati paydo bo‘ldi. Behbudiy ham o‘z davrining buyuk ma’rifatparvarlari Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abdurashidxonovlar bilan birga 2020-yil 1- oktabr “O‘qituvchilar va murabbiylar kuni arafasida “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi.

Muzeydagi keyingi ekspozitsiya – **“Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijodxonasi”** deb nomlanib, Behbudiy ijodxonasini ko‘rsatib berish uchun taqdim etilgan stol, stul, kreslo, shkaf, devor soati XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oiddir. Shuningdek, ekspozitsiyada Behbudiy va uning zamondoshlari tomonidan keng foydalanilgan odatiy uy-ro‘zg‘or buyumlari: mis ko‘za, kitob o‘qish uchun lavh, qalamdon, kitob tashish uchun teridan ishlangan sumka va muqaddas Qur‘on kitobini saqlash uchun sumkacha ham namoyish etilmoqda. 1903-yildan boshlab ishlab chiqarila boshlangan va Turkistonda keng tarqalgan “Kontinental” yozuv mashinkasi ham namoyish etilmoqda. Ayni davrda rasm bo‘la boshlagan telefon apparati va stol soati ham ijodxonaga inter‘erini bezab turibdi.

Muzeyning **“Behbudiyning zamondoshlari, safdoshlari va shogirdlari”** – bo‘limida archa qipig‘i va tut daraxtidan qo‘lda yasalgan globus alohida o‘rinni egallaydi. Uning yuzasida lak bilan qoplangan materiklar, okeanlar va dengizlar, tog‘lar va turli mamlakatlarning konturlari aks ettirilgan. Ekvatorning keng chizig‘ida o‘n ikkita burj belgisi tasvirlangan. Ishlab chiqarilgan yili (1313/1895) va muallif o‘z davrining eng bilimdon peshqadamlaridan biri, Xo‘ja Yusuf Mirfayazov (1842–1924) ning ismi to‘rtta burchakda arab yozuvida ko‘rsatilgan. Globus Mahmudxo‘ja Behbudiy zamonida boshqa fanlar qatorida geografiya va kartografiya ham rivojlanganligining belgisidir.

Vitrinalarning birida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Vatanimiz hududida foydalanilgan asosiy musiqa asboblari doira, qashqar va afg‘on ruboblari, nay namoyish etilgan. Musiqa asboblarning xilma-xilligi shuni ko‘rsatadiki, O‘rta Osiyo hududida Eron, Qashqar, Afg‘oniston, Shimoliy Hindiston va boshqa mintaqalar musiqiy an‘analari ta‘sirida o‘ziga xos musiqa madaniyati shakllangan. Shuningdek, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida aholining o‘ziga to‘q, ziyoli qatlami orasida urf bo‘lgan kiyim-kechaklar namoyish qilinmoqda. Ular, yashil atlasdan qo‘lda to‘qilgan yaktak, tik yoqali paxtadan tikilgan ko‘ylak, binafsharang baxmaldan tikilgan do‘ppi, qizil, oq va moviy chiziqlarga ega salla, binafsharang, ko‘k va yashil rangli chiziqlarga ega beqasamdan tikilgan ayollar choponi, gul naqshli qo‘lda ishlangan ipak abra matodan tikilgan ayollar ko‘ylagi, charmdan ishlangan erkaklar va ayollar oyoq kiyimlaridan iboratdir.

Mahmudxo‘ja Behbudiy noshirlik yo‘nalishda ham samarali ijod qilgan hamda bu yo‘nalishda o‘ziga xos maktab yaratgan. Navbatdagi ekspozitsiyada olim

tomonidan XX asr boshlarida nashr qilingan “Samarqand” gazetasining 45-soni va “Oyna” jurnalining bir necha sonlari namoyish etilmoqda. Muzeyning noshirlik xonasi inter’erida asosiy e’tibor Behbudiyning noshirlik faoliyatini yoritishga qaratilgan. Turkistonda nashr ishlari bilan dastlab podsho Rossiyasi statistika qo‘mitalari shug‘ullangan. Shu sababdan 1868-yildan 1910-yilgacha nashrlarning asosiy qismini rus tilidagi gazetalar tashkil etgan.

XX asr boshida, aniqrog‘i, 1913-yildan Behbudiy ham matbuot ishlari bilan shug‘ullanadi. Shu yil aprel oyidan rus-o‘zbek va forsiy tillarda, haftada ikki marta, dastlab ikki, so‘ng to‘rt sahifada “Samarqand” gazetasini chiqaradi. 45 sonda keyin moddiy tanqislik tufayli chiqishi to‘xtagan. O‘sha yilning 20-avgustidan u “Oyna” jurnalini chiqara boshlaydi. Bu suratli haftalik jurnal asosan o‘zbek tilida bo‘lib, unda ixcham forsiy she‘rlar, maqolalar, ruscha e‘lonlar ham berib borilardi. “Nashriyoti Behbudiya” nomi bilan o‘z xususiy nashriyotini ochadi. Fitratning “Bayonoyi sayyohi hindi” asarini 1913-yilda ruschaga tarjima qildirib, nashr etadi. Turkiston xaritasini tuzib, bosmadan chiqardi.

Shuningdek, muzeyda noshirlik faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq ashyolar ham namoyish etilmoqda. Ular “Samarqand” gazetasi, “Oyina” jurnali, “Noviy Samarkand” (“Yangi Samarqand”, “Samarqandi Nav”) gazetalarini nashr etish uchun Samarqand viloyati harbiy gubernatori nomiga yozilgan ariza namunalari, Samarqand viloyati harbiy gubernatorining nashrlarga ruxsat beruvchi guvohnomalardan iborat hujjat namunalari va XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Germaniyada ishlab chiqarilgan Eron orqali Turkistonga olib kelingan qo‘l yordamida ishlatiladigan litografiya dastgohi namoyish etilmoqda.¹⁹⁶

Muzey ekspozitsiyasida Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qarashlarini aks ettirishga e’tibor berilgan. Behbudiy 1917-yilgi fevral va oktyabr oylaridagi Rossiya imperiyasi va jahon siyosiy sahnasida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni ziyraklik bilan kuzatadi va vatanparvar inson sifatida Turkistonning kelajagi haqida chin dildan qayg‘uradi. U bor kuch-g‘ayratini millatni o‘yg‘otishga bag‘ishladi. Behbudiy publitsistik maqolalarida tarix faniga alohida urg‘u berib, “Moziy istiqbolning tarozusidir”, degan edi. “Kutubxonai Behbudiya”ning ham 70 foizdan ko‘p kitoblari tarix faniga tegishli edi. O‘zi ham tarix va geografiya fanlari bilan jiddiy qiziqib, bir qator maqolalar va kitoblar yozgan.[4]

Behbudiy siyosiy arbob sifatida Rossiya imperiyasi doirasidagi Rossiya musulmonlari ittifoqi partiyasi qurultoylarida faol ishtirok etdi. Rossiyadagi mavjud yirik siyosiy partiyalarni o‘rganib, ulardan sotsial-demokratlarni, ayniqsa, bolsheviklarning qarashlarini tanqid ostiga oladi va ularni hatto, xavfli oqim sifatida qoralagan edi. U monarxiyachilar partiyasi qarashlaridagi mahdudlik sababli ularga ham qarshi chiqadi, bosiqlik bilan kurash olib borib, barcha musulmonlarni birlikka chaqiradi. U o‘sha murakkab davrda Muvaqqat Hukumatni turkistonlik musulmonlar bilan teng huquqli munosabat olib borishga chaqirdi va ular uchun hukumatdan ajratiladigan o‘rinlar soni uchdan biridan kam bo‘l- masligini talab qiladi.

1918-yilda Behbudiy “Ittifoq” jamiyatining sa’y-harakati bilan Samarqand

¹⁹⁶ [4]. Mahmudho`ja Behbudiy uy muzeyi katalogi Fan ziyosi nashriyoti

[5]. Zarafshonning Behbudiyisi. To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi: Akram Haydarov. –Toshkent: “Sahhof”, 2020.